

Újabb adatok Manlius tevékenységéhez

BORSA GEDEON

A közelmúltban két kiadósabb tanulmányban is ismertetést nyertek Joannes MANLIUSnak Nyugat-Magyarországon folytatott tevékenységével (1582—1605) kapcsolatos újabb kutatási eredmények. Előbb a most felismert könyvkötői tevékenységéről,¹ majd az általa kötött könyvek tábláiból átgondolt terv alapján kibontott nyomdai makulatúráiról² szóló beszámoló jelent meg. A legutóbbi időben sikerült mindkét, egymással szorosan összefüggő témakörben újabb eredményeket is elérni. Az alábbiakban ezek ismertetésére kerül sor.

I.

A soproni evangélikus egyház könyvtárának Lb 99 jelzetű köteteről már előzőleg³ sikerült megállapítani, hogy azt MANLIUS műhelyében kötötték be. Most arról lehet beszámolni, hogy a két ívrét alakú kötéstáblából a szakszerű szétbontás⁴ nyomán előkerült 31 papírlevél mit tartalmaz. A szerencsés véletlen úgy hozta, hogy ezek szinte pontosan kiegészítik a németújvári ferencesek könyvtárában őrzött 3/215 és 4/250 jelzetű kötetekből korábban kiáztatott és már ismertetett⁵ FRANKOVICS Gergely-féle mű első kiadásának⁶ korábbi töredékeit.⁷

A negyedrét alakú nyomtatvány az ívrét alakú kötéstáblákban levélpárok formájában maradt meg. A 31 levélpár közül 13 két-két, míg öt csupán egy-egy példányban került elő. Ezek az A—Q ívek közül kettőt (D és O) egész terjedelmében, míg 14-et (A, B, C, E, F, G, H, I, K, L, M, N, P és Q) csak felerészben⁸

1. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 301—321. l.

2. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 165—203. l.

3. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 304. l.

4. E munkát az Országos Széchényi Könyvtár Könyvrestauráló Laboratóriumában B. KOZOCSA Ildikó vezetésével végezték el.

5. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 171—174. l.

6. RMNy 532.

7. MANLIUS tehát nyilván egyidejűleg kötötte be BATHYÁNY Boldizsár számára mindhárom kötetet, amelyek közül ez a most utoljára átvizsgált még a 17. század során került Sopronba.

8. Valamennyi ív esetében — az egyetlen „Q” jelzésű kivételével — a füzet külső, vagyis első és negyedik levélből álló pár maradt fenn.

tartalmaznak. A most előkerült 18 féle levélpár közül 11⁹ eddig teljesen ismeretlen volt, míg egy levélpár ($A_1 + A_4$) eddig csak hiányos példányban maradt fenn. A feltehetően¹⁰ 74 levél terjedelmű kiadványból ezek után mindössze csak négy levél ($Q_1 + Q_4$ és $S_3 + S_4$) maradt továbbra is ismeretlen. Csupán öt levél (A_2, A_3, D_4, O_1, O_4) néhány szava hiányzik még a fentiekén kívül, különben most már a kiadvány teljes szövege rendelkezésre áll.

Különösen fontos és jelentős, hogy ez alkalommal végre a FRANKOVICS-féle mű címlapja teljes egészében előkerült. Ezen megtalálható a nyomtatás eddig kétséges éve is: 1585. A korábban belső és külső érvek alapján 1582 és 1585 közöttre szóló kormeghatározás¹¹ ezzel — a pontosítás mellett — megerősítést nyert, akárcsak a címlap szövegének a második kiadáson alapult korábbi rekonstrukciójá¹² (l. 1. ábra). A most napvilágra hozott jelentős arányú kiegészítő részek segítségével így most már majdnem teljesen mondható a mű szövege.¹³ Az eddigi ismeretekhez képest kiegészítésként még megállapítható, hogy a címlap hátán három tanácsadó mondat áll a szerzótől, a soproniaknak szóló ajánlás keletkezése pedig „Sopron 1585 karácsony hónap tizenkettedik napján”. A többi most előkerült szövegrész is mind megerősíti a kötet beosztására vonatkozó korábbi megállapításokat, ill. feltételezéseket.¹⁴

A könyvdszék közül a most kibontott lapokon egy nagy alakú, ószövegségi tárgyú fametszet¹⁵ és egy záródísz¹⁶ található. E FRANKOVICS-féle kötet egyik nevezetessége, hogy a mai ismeretek szerint ehhez készültek Magyarországon az első rézmetszetes könyvillusztrációk. Sajnos, ezek közül ez alkalommal sem került elő a kötetstáblákból egyetlen egy sem. Azonban a most kibontott leveleken további betűjelzéses hivatkozás található ezekre a betűkkel jelölt rézmetszetekre: „C” és „D” (C_4a), ill. „I” (O_3a). Most már az is megállapítható, hogy az ezek után még mindig hiányzó¹⁷ „A” és „F” betűjelek feltehetően a C_3a és a H_3b lapokon álltak a ma hiányzó lapszélén vagy azokon kellett volna állniuk, ha ugyan a szedés során le nem felejtették onnan azokat.

A szerencsés véletlen és a tervszerű kutatás egymást segítésének köszönhető tehát, hogy ez a korai, magyar nyelvű és orvosi tartalmú könyv első kiadásának szövege mintegy 95 százaléka most már hozzáférhetővé vált. Ennek kapcsán külön hangsúlyozandó, hogy FRANKOVICS műve különböző gyűjteményekben őrzött kötetek tábláiból került elő. Ez pedig csak egyedül úgy volt lehetséges, hogy MANLIUS kötéseit az általa használt bélyegzők alapján most már sikerül felismerni, és azok tábláinak módszeres szétbontásával az abban megmaradt makulatúrákat napfényre hozni.

9. $C_1 + C_4, E_1 + E_4, F_1 + F_4, G_1 + G_4, H_1 + H_4, I_1 + I_4, K_1 + K_4, L_1 + L_4, O_1 + O_4, O_2 + O_3$ és $P_1 + P_4$.

10. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 171. l.

11. RMNy 532.

12. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 171–172. l.

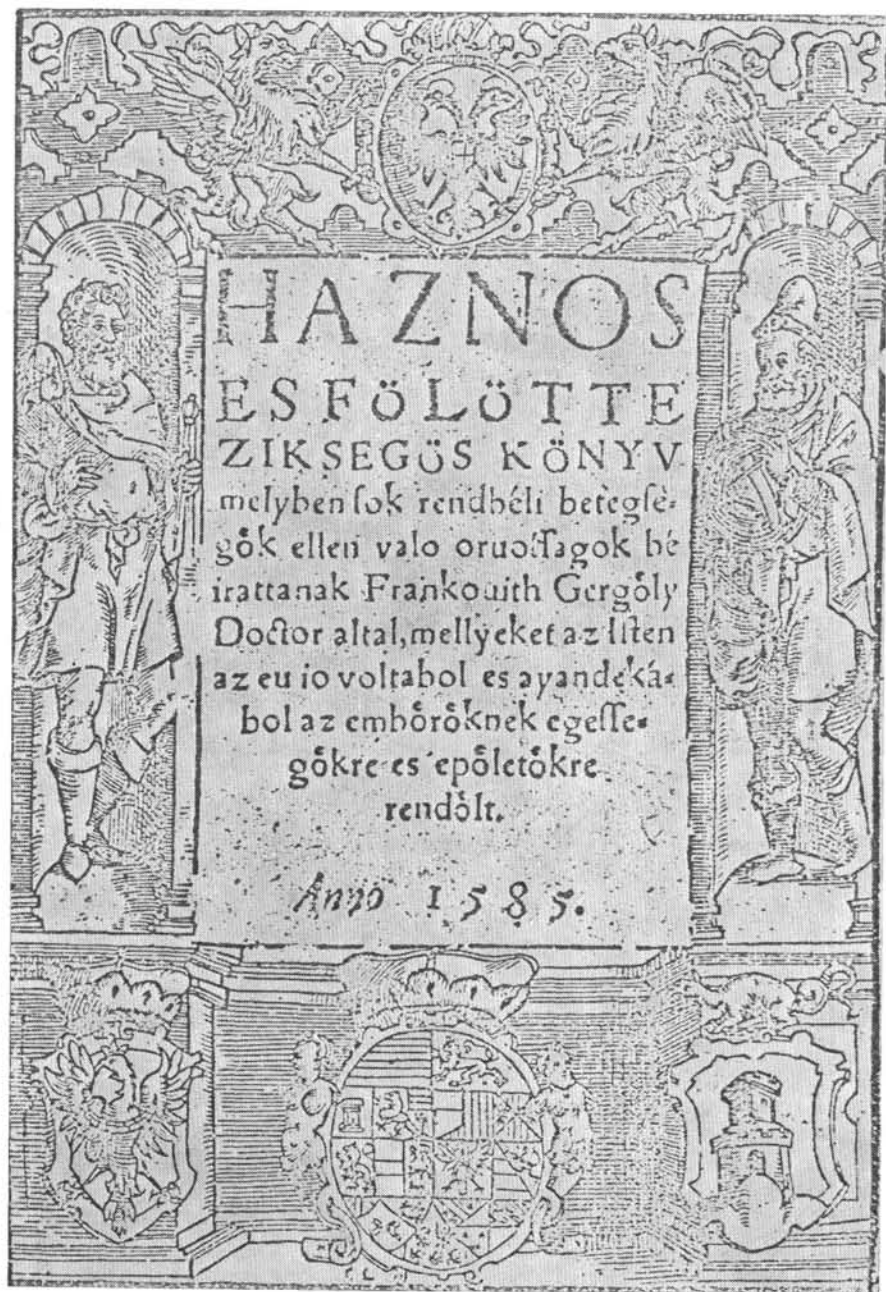
13. Az Országos Széchényi Könyvtár RMK I 217b jelzet alatt ma már saját áztatásából, a grazi ferences és a soproni evangélikus könyvtárból összesen 38 levélen a kiadvány jelentős részét eredetiben is őrzi.

14. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 172–173. l.

15. F_1b lapon — SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdsztés a XVI. században*. Bp. 1961, LXV. tábla.

16. F_1a lapon — SOLTÉSZNÉ i. m. 147. l. 3. sz. variáns.

17. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 174. l.

II.

MANLIUS könyvkötői tevékenységének felismerése és ismertetése¹⁸ óta sikerült Jugoszláviában két további kötetet fellelni: az egyiket Zágrábban, a másikat Ljubljánában.

A zágrábi Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (Nacionalna i Sveučilišna Biblioteka) régi és ritka nyomtatványainak gyűjteményében (RIID—8°—184b jelzet alatt) őrzi Antun VRAMEC posztilláinak Varasdon 1586-ban MANLIUS által nyomtatott kiadásának¹⁹ egy teljes példányát. A korabeli kötés bőrbevonatán egyértelműen felismerhetők a MANLIUS által használt bélyegzők és görgető²⁰ lenyomatai. Mindkét tábla beosztása és díszítése azonos: a keretezésre a IV. jelzésű görgetőt használta, a táblák közepére az „a”, míg a belső mező négy sarkába a „c” megjelölésű bélyegző került. Az öt fűzéssorral négy részre tagolt gerinc egykori díszítése — a kötet igen megviselt volta miatt — ma már felismerhetetlen. Nyilvánvaló, hogy MANLIUS e Varasdon készített kiadványát maga kötötte be közvetlenül a nyomtatás után, akár csak a budapesti Egyetemi Könyvtár SKRYARICH-féle művét. Ezzel a MANLIUS-kötésben fennmaradt MANLIUS-nyomtatványok száma négyre emelkedett²¹. Sajnálatos, hogy a két tábla merevítésül szolgáló lapokat már korábban kifejtették, és azok ma már nem találhatók meg.²² Ez különösen azért fájdalmas, mert az eddig kibontott tucatnyi MANLIUS-féle kötésből általában az ő nyomdájának makulatúrái kerültek elő szép számban. Joggal feltételezhető, hogy e Zágrábban őrzött kötetből is ilyeneket szedtek ki korábban, de nem ismerve a kötés eredetét, talán nem figyeltek fel a nyomtatványtöredékekre sem.

III.

Ljubljánában az ottani katolikus püspöki szeminárium könyvtára I.VII.5. jelzet alatt őriz egy nagy, fólió alakú kötete, amely Laurentius SURIUS *De probatis sanctorum historiis* című és Kölnben 1570—1575 között hat kötetben megjelent művének ötödik darabját tartalmazza.²³ Az 1574-ben Gerwin CALENIUS és a QUENTEL örökösök gondozásában közreadott könyv barna egész bőr kötésén²⁴ biztosan azonosítható MANLIUS könyvkötői felszerelése egy-egy bélyegzőjének és lemezének lenyomata.²⁵ Mindkét tábla közepét a nagyméretű (104 × 70 mm) „B” jelzésű lemez, míg a négy-négy sarkot, valamint a hét fűzéssorral hat részre osztott gerinc mezőit a „c” jelű bélyegző lenyomata díszíti. Érdekes módon valamennyi közül csak az első tábla négy sarkában és a gerincen alulról a 2. és 4. bélyegző nyoma csillogóan aranyos, míg a többi fénytelen.²⁶ A több

18. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 301—321. l.

19. BADALIĆ, Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC.* 2. Ausg. Aureliae Aquensis 1966, 192. sz.

20. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 313. l.

21. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 306. l.

22. Prof. Šime JURIĆ, a tár vezetőjének szíves szóbeli közlése.

23. Ennek felismerését Prof. Marijan SMOLIK, a könyvtár (Semeniška knjižnica) vezetője tette számomra lehetővé, amiért ez úton is köszönetet mondok neki.

24. A táblák mérete: 328 × 215 mm.

25. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 313., és 316. l.

26. A gerinc két felső mezője könyvtári felirattal ellátott papírral le van ragasztva, így nem tanulmányozható.

más MANLIUS-kötésen is megtalálható²⁷ és a táblák összefogására szolgáló textilszalagok nyomai itt is felismerhetők. A 15 mm széles zöld szalagokat azonban később — a táblákból történő kibújásuknál — mind a négy helyen levágták.

A ma Ljubljában őrzött és 1574-ben készült könyvet MANLIUS nyilván még ebben a városban kötötte be 1582 tavaszán onnan történt távozása előtt. Szlovéniai könyvkötői tevékenysége — éppen a magyarországi működése során az általa bekötött könyvek díszítésére használt és címereket tartalmazó lemezek alapján — már korábban feltételezhető volt,²⁸ de most, ezzel a kötettel bizonyítást is nyert.

A ljubljánai Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban a MANLIUS-kötés tábláit azok felismerése után javaslatomra szétbontották, hogy a bennük található nyomtatványokat napfényre hozzák. Ennek eredménye rendkívül érdekes: nem MANLIUS saját nyomtatványai, hanem a württembergi lutheránus egyházi rendtartásnak Jurij JURISZTÓ által készített *Czrikveni ordinalicz* című horvát nyelvű fordítása került elő. Ezt a nyomtatványt 1564-ben Tübingában készítették, és eddig csupán két németországi példánya volt ismeretes.²⁹ MANLIUS kötéstábláiból e mű 44 levele, vagyis teljes terjedelmének közel 90 százaléka került elő az utolsó füzet kivételével négy-négy példányban, de erősen megviselt (megvágott, szúrágásos stb.) állapotban.

Feltehető, hogy MANLIUS a kötést még az 1575-ben megkezdett nyomdai tevékenységét megelőzően készítette, vagyis a kölni SURIUS-kiadás 1574. évi megjelenését nyomban követve. Elképzelhető, hogy magát a könyvet is ő maga hozta Ljubljában forgalomba. Könyvkereskedői tevékenységét látszik megerősíteni az is, hogy a tübingai nyomtatványból négy példány és egyformán hiányosan kerültek a kötéstáblákba. Joggal feltételezhető, hogy a tíz évvel korábban készült kiadványnak azoknak a példányaikat használta fel MANLIUS az általa készített kötések erősítésére, amelyek csonkaságuk miatt már nem voltak eladhatók. A nyilván kötetlenül, nyers nyomdai ívekben (krúdákban) Ljubljánába szállított tübingai kiadványok utolsó íveinek példányai közül ugyanis akár útközben, akár a későbbi raktározás során több használhatatlanná válhatott.

A horvát nyelvű és Németországban készült protestáns kiadvány pontosan beletartozott MANLIUS tevékenységi körébe, hiszen későbbi, 1575-től folytatott nyomdászata során is elsősorban ilyenek előállításával foglalkozott. A most meghatározott kötése, ill. az abból napfényre hozott kiadvány az eddigieknél valamivel konkrétan világítja meg ljubljánai könyvkereskedői és könyvkötői tevékenységét, amely azért zömmel még továbbra is tisztázásra szorul.³⁰

IV.

Nem mindennapi módon maradt fenn egy további MANLIUS-kötés emléke. A dunántúli református egyházkerület pápai nagykönyvtárában a töredékgyűjteményben nyolc azonos méretű, fólió alakú papírlevelet őriznek. Ezekbe benyo-

27. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 318. l.

28. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 320. l.

29. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodorino 1975*, 161—166. l. — BADALIČ i. m. 110. sz.

30. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*, 320. l.

módva felismerhetők annak a kötéstáblának díszei, amelyekből kikerültek.³¹ Az ilyen módon rekonstruálható kötés két táblájáról ma már természetesen nem állapítható meg, hogy melyik volt az első és melyik a hátsó, a gerinc díszítéséről pedig semmi adat sem maradt fenn. A két kötéstáblán volt díszek egytől egyik megegyeznek az eddig ismert Manlius-kötésekről regisztráltakal. Az egyik közepén a „D”, a másikon az „F”-jelű lemez lenyomata állt.³² A különben mind beosztásában, mind díszítésében azonos táblákat kívülről az V., majd azon belül ugyancsak mind a négy oldalon a VII. jelzésű görgetővel keretezték. Az így körülfogott mező négy sarkában és a függőleges oldalak közepén a „g”, valamivel beljebb a két vízszintes oldal közepén a „k”, végül a legbelső mező négy sarkában az „l” megjelölésű bélyegző lenyomata található.³³

Sajnos, ma már minden fáradozás ellenére sem volt megállapítható, hogy a pápai gyűjtemény melyik darabjából kerültek ki ezek a papírlevelek, amelyek ilyen híven megőrizték e MANLIUS-féle kötés emlékét. A kötés pontos keltezése így problematikus. E műhely magyarországi tevékenysége során készült és eddig felismert kötések időrend alapján két nagy csoportra oszthatók: a 16. század nyolcvanas évei (vagyis az ún. Batthyány-periódus) és az 1598–1604 közötti (vagyis az ún. Nádasdy-periódus) időszak.³⁴ A pápai kötésemléken fellelhető díszek közül egy görgető (az V. számú) csak az első, mindkét lemez (a „D” és „F” jelű), egy görgető (a VII. számú) és két bélyegző (az „l” és a „k” jelű) csupán a második, míg egy bélyegző (a „g” jelű) eddig mindkét korszakból ismeretes volt. Ezek alapján valószínű, hogy a pápai MANLIUS-kötés a mester működésének utolsó, a Nádasdyakhoz igazodó szakaszában készült.

Mint a többi kötése esetében túlnyomórészt, úgy MANLIUS a táblák erősítésére itt is saját nyomdájának makulatúráit használta fel. A nyolc ívrét alakú papírlevél ugyanannak a negyedréte alakú nyomtatványnak „B” jelzésű ívét tartalmazza: három-három példányban a $B_1 + B_2$, ill. a $B_2 + B_3$ levélpár, míg egy-egy papírnak csak az egyik lapjára nyomtatva a $B_1b + B_4a$, ill. $B_2a + B_3b$ lap pár szövege maradt fenn. A makulatúra kétségtelenül MANLIUS műhelyéből származik. Ezt a betűtípusoknak más MANLIUS-kiadványokkal történő összevetésén, valamint a könyvkötőműhely felszerelésének a fentiekben történt azonosításán túlmenően az a körülmény is megerősíti, hogy azonos levélpárok több példányban és ráadásul ezek közül egyesek csak egyik lapjukon nyomtatva kerültek elő.³⁵

A kötés díszítései lenyomatainak mélységéből megállapítható a nyolc papírlevél egykori elhelyezkedése is. A „D” jelű lemezzel ellátott táblába közvetlenül a borító bőr alatt volt a $B_2a + B_3b$ lapok szövegével csak az egyik lapján megnyomott papírív, amelyhez a teljes $B_1 + B_4$ levélpár csatlakozott három példányban. A másik, az „F” jelű lemezt viselő táblában a bőr alatt az ugyancsak egyik

31. E helyen is köszönetet mondok a gyűjtemény igazgatójának, MIKLÓS Dezsőnek, aki készséggel lehetővé tette a töredékek beható tanulmányozását.

32. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*, 316. l.

33. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*, 313. l.

34. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*, 304–312. l.

35. Míg a többpéldányos előfordulás a makulatúrában elvben kereskedőnél kiselejtett papírra is visszavezethető, addig a csupán egyik lapján nyomtatott papírív tipikusan nyomdai eredetre utal.

lapján nyomtatott B₁b + B₄a papírvet a teljes B₂ + B₃ levélpár követte ugyancsak három példányban.³⁶

A latin nyelvű alkalmi verseket tartalmazó nyomtatványból tehát csak a „B” jelzésű ív szövege került elő. Ennek beosztása a következő: a B₁a lapon folytatódik az a vers, amely a B₂a lapon fejeződik be, és az elhunyt MESZLENY Benedek érdemeit magasztalja. A B₂a lapon új fejezetcím áll: „Epithaphium eiusdem in templo Divi Martini, ubi gloriosam cum liberis uxoribusque ad patriam coelestem praemissis resurrectionem expectat, bustis incisum.” E sírfelirat a B₂b lapon fejeződik be. Ugyanitt a következő fejezetcím található: „Anagrammata in honorem et gratiam Meslenaeorum.” A MESZLENY család egyes tagjaihoz intézett költeménye az illető nevével kezdődik, majd az ennek betűiből kialakított kis mondat áll. Ez az anagramma azután verzálissal kiemelve az ezt követő vers szövegébe ágyazva újra megtalálható. A versek sorrendje: (B₂b—B₃a) Benedictus MESLENI (Nil te Deum bene scis) — (B₃a—B₃b) Franciscus MESLENI (Mens sincer a fulcis) — (B₄a—B₄b) Stephanus MESLENI (Hem un se planus est) — (B₄b—C?) Paulus MESLENI (Vi manus pelles). Mind e fejezet, ill. vers, mind a fennmaradt töredék itt megszakad.

A kiadványból tehát csupán négy levélnyi rész maradt fenn, amely előtt nyilván az „A” jelű első ív állt a sajnos ismeretlenül maradt címlappal, az előkerült „B” jelű ívet pedig még legalább egy levélpárnnyi további szöveg is követte. Bizonyos csupán még az, hogy ez a MANLIUS-kiadvány eddig teljesen ismeretlen volt. Szerzőjének, ill. összeállítójának személyét sajnos — legalábbis további részletek előkerüléséig — ugyancsak az ismeretlenség homálya fedi.

A töredék szövegének gondosabb elemzése, továbbá a MESZLENY család történetének vizsgálata azonban felderítenek néhány részletet a kiadvány megjelentetésének körülményei közül.³⁷ A MESZLENY család legnevezetesebb tagja a 17. század derekán, mint vasmegyei alispán, tevékenykedett ifjabb Benedek volt, akiről Sörös Pongrác részletes életrajzot állított össze.³⁸ Ennek alapjául a GUARY család irományai szolgáltak, amelyeket a pannonhalmi főapátsági levéltárban őriznek. Az ifjabb Benedek apja Ferenc volt, akinek halálozási idejét (1620. II. 6.) apjának, az idősebb Benedeknek végrendeletére valaki később vezette rá.³⁹ Ezt a magyar nyelvű végrendeletet Szentmártonban 1602 március elsején írták, és azt ma ugyancsak Pannonhalmán őrzik.⁴⁰ Ez természetesen felsorolja a végrendelező családtagjait. Ezek szerint első feleségétől, GUARY alias SZELESTEY Sárától származott Ferenc és István fia, második felesége NÁDASDY leány volt, míg harmadik nejétől, SZÉP Borbálától született Pál fia. Mindhárom fiának —születésük sorrendjében— szerepel is a neve a fennmaradt nyomtatvány részben.

A sírvers, amelynek a szövege ugyanott olvasható (l. 2. ábra), a végrendelet tanúsága szerint a sopronszentmártoni (ma Markt St. Martin, az ausztriai Burgen-

36. Érdekes megfigyelní, hogy a bórhez közvetlenül csatlakozó felületnek a könyvkötő nyomtatás nélküli papírfelületet választott ki.

37. E feladatok elvégzésében igen értékes segítséget kaptam SZELESTEI NAGY Lászlótól, akinek ezért e helyen is köszönetemet fejezem ki.

38. *Századok* 1908, 401—415. és 540—556. l.

39. *Századok* 1908, 402. l.

40. Jelzete Guary cs. 164. sz. — Az erről készült mikrofilm az Országos Levéltár mikrofilmtárának 679. dobozában a 287. sz. alatt található.

Plangite, Messenum, saxa corca, senem
Illic omne nemus doleat sub rupibus altis.
Audio Dersificas ingemuisse, feceras
Prosternant hierem, matrumq; patrumq; senumq;
Et resonet tota planctus, in Hungaria, vox
Exit e mundo; non est reuocabilis ille:
Est anima in caelo: terra caduer habet.
Ergo Musa, si e: terra Benedicte quiescasq; n!
Et tumulo streant, ossa beata, tuo,
Donec eruat solis cursus, Lunaeq; labores:
Donec ager vitreas spumifer Ister, aquas:
Semper honos, gentisq; uix monumenta, manebunt:
Semper nioblito nomine, clarus, eris.
Hae quicumq; leges, dum pergis amice victor,
Da lacrimas: si vis viuere, discemoris.

EPITAPHIUM EIVSDEM.
IN TEMPLO DIVI MARTI-
*ni, ubi gloriosam, cum liberis Vxoribusq; ad
patriam caeli stem praemissis, resurrectionem
expectat, bustis
incisum.*

Q Vt isceet hiee ferili facet hae Benedicte aretra:
Qui Messensis, est generatus, Anis.
Si quis vera tulit Benedicte nomina: certe
Hic verum veri nominis, omen habet.

Ba

Si quis

landban) templomban volt. MESZLENY Benedek legkiterjedtebb birtokrészei ugyanis e tájon feküdtek, és végrendeletét is itt készítette. Halálának⁴¹ pontos ideje, és így a most napfényre került nyomtatvány előállításának dátuma ugyan ismeretlen, de azért elég jól behatárolható. 1602. március elsején MESZLENY Benedek tehát még élt, míg MANLIUS 1605 elején hunyt el. Miután nyomdája ezt követően évekig nem működött, a gyászverseket feltehetően e két időpont között állították elő. MANLIUS 1602-ben Sárváron, majd 1603-tól haláláig, azaz 1605 elejéig Keresztúron dolgozott. Joggal feltehető, hogy a nyomtatvány a Szentmártontól mintegy 16 km-re fekvő Keresztúron készült 1603–1604 tájt, közvetlenül ezt követően és ugyanitt állíthatták elő az egykori pápai kötetét is.⁴²

Mind a verstördékek, mind az említett végrendelet felvilágosítást is nyújt MESZLENY Benedek elhelyezkedéséről az akkori feudális társadalmon belül. A Vas megyei család sarja „Benedictus literatus de Mezlen”-ként 1567. augusztus 17-én kapta Pozsonyban MIKSA királytól címeres levelét mint a győri püspökség és a pornói apátság prefektusa.⁴³ Ezek szerint tanult, „literatus” ember volt. Az említett GUARY-levéltár⁴⁴ megőrizte DERSFFY Ferenc, királyi főpohárnok 1588. január elsején Lakompakon⁴⁵ kelt levelét, amelyet MESZLENY Benedeknek mint familiárisának írt. DERSFFY Ferenc neve a MESZLENY érdemeit felsoroló gyászkölteményben, a DERSFFY-féle várak gondos kezelése kapcsán többször is szerepel.

A töredék első lapjának harmadik sorában verzálissal kiemelve olvasható a „HOLLOSI” név. Sajnos, miután hiányzik a vers eleje, így nem lehet tudni, hogy pontosan kiről és miért van itt szó, de a GUARY-levéltár egy 1591-ben kelt írásában SZILVÁGYI András tanújaként szerepel egy bizonyos HOLLÓSI Ferenc. Így a kapcsolat a MESZLENY és a HOLLÓSI család között egyértelmű.

Utoljára maradt NÁDASDY Ferenc, akinek a neve a nyomtatvány fennmaradt részében ugyan nem szerepel, de kapcsolata MESZLENY Benedekkel jól kitapogatható. Arról már a fentiekben is szó volt, hogy második felesége NÁDASDY-leány volt. Végrendeletének zárószakasza pedig így kezdődik: „Végezetül könyörgök az én jóakaró, kegyelmes uraimnak, a tekintetés és nagyságos Nádasdy Ferenc uramnak és Dersffy Ferenc uramnak . . .” Tehát MESZLENY Benedeket nem csak DERSFFY-hez, de NÁDASDY-hoz is szoros hűbéri jellegű szálak fűzték. Ezek után nem csodálható, ha a róla szóló gyászköltemények annak a MANLIUSnak műhelyében láttak nyomtatás formájában napvilágot, aki 1598-tól NÁDASDY Ferenc oltalma alá helyezte magát. Ezt megelőzően elhagyta a neki 1582-től megszokással ugyan, de rendszeres támaszt nyújtó BATHYÁNY családot, ill. annak kálvini irányába haladó udvari papját, BEYTHE Istvánt. NÁDASDY Ferenc a lutheri tanok hí követője volt, így ettől kezdve MANLIUS e szellemben íródott

41. A versből annyi kiolvasható, hogy hatvan éves korában hunyt el (B1b lap, 22. sor).

42. Megerősíteni látszik ezt az időmeghatározást az az 1593-ban kelt okmány, amelyet CHERNEL Kálmán publikált (Köszeg sz. kir. város jelene és múltja. II. köt. Szombathely 1878, 56. l.). Ebben MESZLENY Benedek mint ötvenéves szerepel. Így 1603-ban lehetett hatvanéves, amikor meghalt. (Vö. 41. jegyzet.)

43. NAGY Iván: *Magyarország családai*. Pótlékkötet. Pest 1868, 337. l. — KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. VII. köt. Bp. 1913, 172. l.

44. 249. sz.

45. Ma a burgenlandi Lackenbach, amely mindössze négy kilométerre fekszik Sopron-szentmártontól.

műveket nyomtatott ki. Hogy milyen nagyfokú volt a MANLIUS-féle sajtónak feudális függése a NÁDASDYaktól, arra világos fényt vet az a körülmény, hogy mikor 1644-ben a NÁDASDYak rekatolizáltak, a MANLIUS örökébe lépett és ugyancsak protestáns kiadványokat megjelentető FARKAS Imre-féle sajtónak működését azonnal meg kellett szüntetnie.⁴⁶

A fentiekben ismertetett új eredmények számos részlettel gazdagították a MANLIUS tevékenységével kapcsolatos korábbi ismereteket. Ebben döntő szerepe volt annak a tudatos kutatásnak, amely módszerében újszerűnek és hatássóságában rendkívülinek mondható. Ez tehát abból áll, hogy felismerve egy nyomda könyvkötői felszerelését, az ott készült kötések tervszerű és módszeres bontásával jelentős mennyiségű nyomdai makulatúrához lehet jutni. Az így többségükben egy műhelyhez tartozó töredékek meghatározása lényegesen könnyebb, mint ha annak a források ismerete nélkül kell történnie. Emellett — mint MANLIUS esetében ez világosan beigazolódott — igen fontos és nagyszámú, korábról teljesen ismeretlen kiadványa is napfényre kerül a műhelynek, amelyek különbe vagy az ismeretlenség homályában maradnak, vagy nyomtalanul eltűnnek. Előkerítésük a műhelyre és kiadványaira vonatkozó ismeretek nagyarányú gazdagodásához vezet.⁴⁷

Helyesnek és szinte szükségesnek mutatkozott a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* c. kiadvány második kötetének (1601—1635) szerkesztési munkái során a hazai nyomdák felszerelésének (betűtípusok, könyvdíszek stb.) az ismert kiadványokból történő visszamenőleges és teljességre törekvő rekonstrukciója. Ez a munka már folyik, és az első lépések is igen jelentős, új összefüggések felismeréséhez és korábbi problémák tisztázásához vezettek.⁴⁸ Kívánatosnak látszik tehát, hogy ez a kutatómunka — éppen a MANLIUS-féle tapasztalatok alapján — a jövőben a műhelyek esetleges könyvkötői tevékenységére is kiterjedjen. Ezzel nem csupán a hazai könyvkötészet történetére vonatkozólag bővülnének várhatólag jelentős mértékben az ismeretek, de a kötéstáblákból kikerülő makulatúra a nyomdák kiadványairól is sok újat fog bizonyára majd jelenteni.

Neue Angaben zur Tätigkeit von Johannes Manlius

G. B O R S A

In den letzten zwei Bänden unseres Jahrbuches sind zwei Aufsätze über Johannes MANLIUS erschienen, der in den Jahren 1575—1605 zunächst in Laibach (Ljubljana), dann in Westungarn als Buchdrucker tätig war. Im ersten Artikel konnte festgestellt

46. Vö. SEMMELWEIS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts*. Eisenstadt 1972, 54. 1.

47. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, 165—202. 1.

48. Vö. *Magyar Könyvszemle 1975*, 9—24. 1. — Cikkében ECSEDY Judit a nyomdai anyag rekonstrukciójának segítségével tisztázta a gyulafehérvári fejedelmi nyomda megindulásának idejét és a felszerelés eredetét. Ezzel világos kép derült nemcsak az erdélyi fejedelmi műhely származására, de egyben a kassai, nagyszombati és pozsonyi nyomdászatra is a 17. század első évtizedeiben. Ennek során több tucatnyi kiadvány korábban problematikus nyomdahelyét, nyomdászát és évét tisztázta véglegesnek tűnő, megnyuगतató módon.

werden, dass er auch eine buchbinderische Tätigkeit ausgeübt hatte. Im zweiten Beitrag konnte eine ganze Reihe von bislang unbekanntem MANLIUS-Drucken verifiziert werden. Alle diese Funde wurden Buchdeckeln entnommen, in dem man die von MANLIUS selbst verfertigten Einbände planmässig nach Makulatur untersuchte. Der vorliegende dritte Aufsatz enthält Ergänzungen: Forschungsergebnisse, die in jugoslawischen (Agram—Zagreb, Laibach—Ljubljana) und ungarischen (Ödenburg—Sopron, Pápa) Sammlungen erzielt wurden. Sowohl die neuentdeckten Einbände, als auch die neu ausgelösten Bruchstücke alter Druckwerke unterstützen die Feststellungen der früheren beiden Publikationen. Durch die neu aufgefundenen Dokumente wurde auch die Vermutung bekräftigt, dass Manlius seine buchbinderische Tätigkeit schon in Laibach ausgeübt hatte. Die hier publizierten Ergebnisse der neuen Forschungen bekräftigten auch die Richtigkeit der gefolgten Methode: Durch die planmässige Untersuchung von authentischen Manlius-Einbänden kann man immer wieder bisher unbekannte Produkte oder neue Fragmente bekannter Produkte dieser Offizin entdecken.

